

Dongegend zeigen. Sowohl die handgemachten als auch die scheibengedrehten Tonkessel erschienen also in ihrer Mehrheit mit dem Ungartum im Karpatenbecken. Im Falle der Exemplare des 9. Jhs liegen für die bulgarische Einwanderung aus der Don—Asov—Gegend im 9. Jh. keine einwandfreien archäologischen Spuren vor, vielleicht ist es etwas wahrscheinlicher, wenn wir einen Einfluß der Donau-Bulgaren vermuten, da ja gerade zu dieser Zeit der südöstliche Teil der Großen Ungarischen Tiefebene (Alföld) unter ihrer Herrschaft gestanden hat. Es trifft zwar zu, daß in Donau-Bulgarien keine handgemachten Kessel entstanden sind,^{47, 73-74} jedoch dürften die Spätawaren des Alföld auf Grund der scheibengedrehten Varianten auch die handgemachten Stücke hergestellt haben.

5. Das 'Burtas' genannte Volk reiht P. B. Golden zu den uralischen Sprachen, J. Harnatta betrachtet aber ihre Sprache als iranisch.⁷⁹ Im Gräberfeld von Armiyevo in der Umgebung von Saratov⁹² sieht A. H. Halikov die Ruhestätte des Burtas benannten Volkes.

6. Neuerdings hat I. Erdélyi aufgeworfen, daß das in der jugoslawischen Voivodina bei Dunaeséb (Čelarevo)

erschlossene spätawarische Gräberfeld, — in deren vier Gräbern solche römische Ziegeln gefunden wurden, die nachträglich eingeritzte Menoras enthielten⁹⁹ — auf des Ende des 9. Jhs datiert werden kann und als Nachlassenschaft der sich von den Chasaren zu den Ungarn schlagenden Chabaren zu betrachten ist.⁸⁹ Verfasser meint, daß das Gräberfeld nicht älter sein kann, als die erste Hälfte des 9. Jhs und sich keinesfalls an die Chabaren knüpfen läßt, die sich irgendwann zu dieser Zeit in Chasarien den Ungarn angeschlossen haben. Der für dieses Gräberfeld charakteristische Bestattungsritus und das materielle Denkmalmaterial können in Ungarn nach 895 nirgends vorgefunden werden, obwohl Konstantinos Porphyrogenetos über die damaligen Chabaren berichtet, so wie über sie auch die ihr Andenken bewahrenden Ortsnamen sprechen.⁹⁴

Verfasser betont die hervorragenden Vorzüge des Werkes von P. B. Golden, die auch die sich mit dieser Zeit befassenden Archäologen nicht entbehren können.

I. Fodor

HERALDIKAI MEGJEGYZÉSEK

Ma már nagyon széles az a kör, amely egy olyan címertani munka régivárt megjelenését, amelyet cikkünk második részében ismertettünk, (Bertényi I. könyve) örömmel üdvözölheti. Főleg a történelemmel, művészettörténettel vagy régészettel foglalkozók számára sok esetben nélkülözhetetlen a címertan több-kevesebb ismerete és főleg a magyar heraldika sok kérdése. Bárczay O. (1897. 713 o., 714 ábrával) és Áldassy A. (1923. 64 o., 6 tábla) kézikönyvei óta azonban ilyen nem jelent meg. A medievisztika háttérbe szorításával a heraldika is tabuvá vált. Számos újonnan felmerülő kérdés megválaszolását nehezítette a folyamatos kutatás hiánya, vagy a régi ismeretek feledésbe merülése. Így aztán néha szakcikkekben vagy a széles érdeklődési kör számára készült új könyvekben is találkozunk a címertan kérdésének félreértéseivel, téves meghatározásokkal, vagy egyszerűen fontos heraldikai lelet háttérbe szorulásával — s ezzel a további kutatást nehezítik, vagy a művelődni vágyó olvasót tévesztik meg.

Az élő heraldika kora

Ebben a korban a címer elsősorban bizonyos ismertetőjegyekkel ellátott, díszített *fegyver* (pajzs, sisak), amely a nehézfegyverzetű lovassággal együtt alakult ki és elődeges célja a messziről felismerhetőség, az azonosítás biztosítása (akár a harcban, akár a tornajátékban). Mindaddig, amíg a feudális lovagság a harci cselekményekben döntő erőt képviselt, a heraldika is élő valóság, és csak a lovagi harcmodor jelentőségének elvesztésével vált másodlagossá.

Ez nem egy csapásra következett be: hiszen a gyalogság, a kovácsok és drága fegyverzetet nélkülöző harcosok jelentőségének kifejlődése hosszú ideig tartott. A flamand gyalogság már 1302-ben megveri a francia lovagokat, a svájciak 1339-ben (majd újra 1476-ban) a

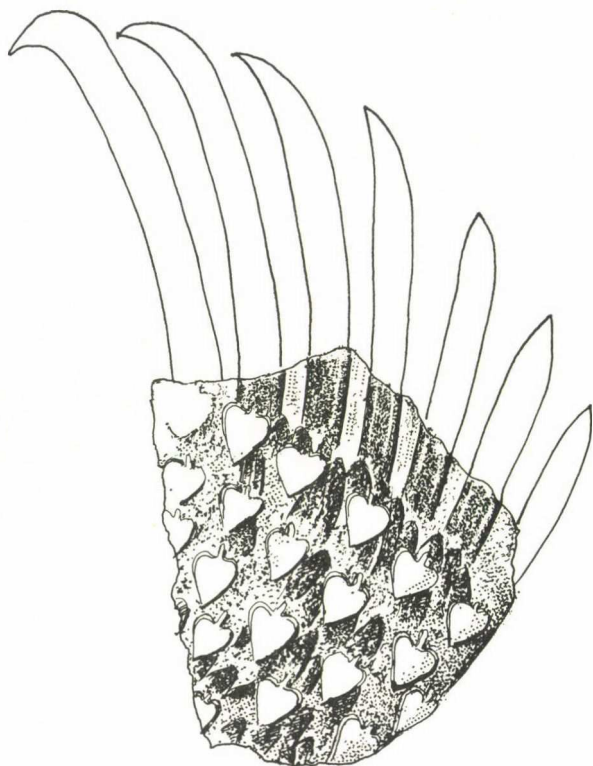
burgundi lovagokat. A lovas fegyverzete egyre ellenállóbbá, de egyre nehezebbé alakult. A szervezett zsoldos-seregek, a tűzfegyverek fejlődése a lovagság jelentőségének csökkenésével járt. De harci erejük híre (néha túlbecsülése) sokáig megmaradt. Nemcsak IV. Béla király hív be az országot nyugati határainak védelmére johannita lovagokat 1247-ben (5 várhoz 50 lovagot), de 1427-ben Zsigmond is a német lovagrendtől kér a Szörénység védelmére segítséget (7 lovag jön).¹ A lovagi életforma kudarca a 15. sz. végén—16. sz. elején vált általánossá, ezután már látszattervékenység, ünnepi játék; a heraldika hanyatló kora kezdődik. A régebbi irodalomban találkozunk ugyan olyan véleményekkel is, hogy az élő heraldika kora előbb zárult: hisz a megváltozott harcmodorra már korán vannak adatok (Bárczay, 4—5.). Krónikák és középkori ábrázolások (így pl. a Froissart krónika 1470 körüli miniatúrái) bizonyítják, hogy még a 15. sz. derekán is élő valóság a heraldika és a címeres fegyverzet. 1453-ban az angol—francia csatában még jelen voltak a heroldok, I. Ulászló király a lovagok rohamában közben esik el 1444-ben Várnánál, a vértbe öltözött Miksa császár („az utolsó lovag”) egy 1518-ban készült metszeten még az osztrák sisakdísz hordja — pedig ő a gyalogság szervezésének egyik fő híve.

A 15. században tehát a heraldikának még megvan igazi jelentősége, jegyeinek azonosító, a konkrét személyre utaló tulajdonsága. Másfajta régészeti és építéstörténeti félreértések mellett például az élő heraldika korszakhatárának félreismerése is közrejátszott abban, hogy a budai gótikus szoborleletek meghatározása 8 évet késelt, és valamennyi alapvető és részletes feldolgozásában tévesen Nagy Lajos udvarához kapcsolták.² Az eredeti lelőhely közelében még ugyanabban az évben és ásatója szerint is egyidejű betöltésből került elő ugyanis az a kőből faragott, színezett sisakdísz-töredék, amelynek többek közt már kezdetben döntő jelentősége lehetett volna (1. kép). Publikációja azonban a többtől különválasztva jelent

¹ Horváth H., Zsigmond király és kora. (Bp. 1937) 51. Némethy L., Sz. 33 (1899) 135.

² Zolnay L.—Szakál E., A budavári gótikus szoborlelet. (Bp. 1976); Zolnay L., Acta Hist ArtHung 22 (1976) 200—; Zolnay L., BpR 24/3—4 (1977) 37—164. — Csak a 85. oldalon említi röviden a sisakdísz töredéket, de nem hiszi a szoborlethez tartozását, sem a Zsigmond kori datálást. A 259. j.-ben Nagy Lajos első feleségéhez

kapcsolhatóan is tartja. — 335. j.: „Zsigmond sosem fejezte be budai építkezéseit. Márpedig a szobrászati dísz befejezett épületeket ékít.” — Itt nem foglalkozunk azokkal a régészeti tárgyú tévedésekkel, amelyek a leletek betöltésének idejével kapcsolatosak, ezek Z. L. szövegéből is kitérünk.

1. kép. Zsigmond király sisakdíszje a cseh címerből. Kőtöredék, 15. sz. első negyede. Budapesti Történeti Múzeum
Abb. 1. Helmschmuck des Königs Sigismund aus dem böhmischen Wappen. Steinfragment, e. V. des 15. Jhs. Historisches Museum der Stadt Budapest

meg,³ és bár meghatározása részben megtörtént (a cseh királyság sisakdíszje fekete sasszárny arany hársfalevelekkel), még akkor sem változtatta meg lényegesen az ásató véleményét.⁴ Ebben Vajay Szabolcs szakvéleménye is támogatta, sajnos tévedésekkel („... Királyi személy csak az élő heraldika korában viselt takarót és oromjegyet... amikor... önmaga is leszállt a porondra. — ... korona... ezt csak király hordhatta... Mindez a XIV. és nem a XV. század ismérve. Hiszen mindenképpen csakis olyan korra gondolhatunk, amikor a magyar és cseh király személyében *nem* azonos. A szoborcsoport keletkezése Mária és Zsigmond 1372-beli eljegyzésével lenne kapcsolatba hozható...”).

Mint már utaltunk rá, az élő heraldika kora tovább tart még a 15. században is, e korban is előfordul, hogy a király maga is megjelenik a porondon (és részt vesz a

2. kép. Apród sisakkal. 15. sz. első negyede. Budai palota 1974. évi lelet. Budapesti Történeti Múzeum
Abb. 2. Knappe mit Helm. E. V. des 15. Jhs. Schloß von Buda, Fund des Jahres 1974. Historisches Museum der Stadt Budapest

csatákban is). A korona a 14. sz. heraldikai ábrázolásain nem föltétlenül jellemzője a királynak,⁵ a 15. sz.-ban viszont már a nemeseknél is gyakori, főleg hazánkban. Azonkívül Zsigmond eljegyzésekor még csak 4 éves, és az egész tervezett házasság a távoli jövőendő dinasztikus politikájához tartozik (majdnem meg is hiúsult), nem pedig egy megörökítendő reprezentatív felvonuláshoz. — Természetesen dicsérendő, hogy a további kutatást segítő leletek közlése megtörtént, mégha téves okfejtéssel is. — Az ásató csak újabb könyveiben jutott el a megfektetésig: „Király (Zsigmond?) és heroldja. A herold kezében sisak... — Meglehet, hogy Zsigmond nagy XV. sz. eleji palotaépítkezésével kapcsolatban faragták meg

³ Zolnay L., A Luxemburg-ház kőcímere... MűÉ 25 (1976) 218–232. — Marosi A., Acta Hist ArtHung 22 (1976) 335, 363–367, már felismeri a sisakdísz fontosságát, de máshol *egyetlen* kormeghatározásra alkalmas címerrel (kettőskereszt) ír: 339. A fejek közt Zsigmond-ábrázolások után kutat, de Anjou-kori stílusanalógiákat keres a szobrokhoz.

⁴ Zolnay, A Luxemburg-ház... 232: „... ettől függetlenül is változatlan... nem későbbi az 1380-as évtized végénél... Amennyiben tartozéka... 1374–1395 közé helyezi.”

— A sisakdísz meghatározása is téves: nem a Luxemburg-ház címeréhez tartozik, hanem a cseh királyság címerének sisakdíszje és mint ilyen, más családból származó

uralkodók is használták (korábban II. Ottokár, később II. Ulászló). Zsigmondnál is a cseh uralkodóházhoz tartozását jelzi.

⁵ Uo. 232. — Az eljegyzéskor Zsigmond még nem király, a rokonok ábrázolása, címerük bemutatása nem jöhet számításba egy ilyen, alig néhány címertöredéket és nem címersorozatokat tartalmazó leletegyüttesnél. Az „oromjegy” elnevezés téves (mert összetéveszthető a mást jelentő „orrjegy” fogalmával), helyesen: oromdísz.

⁶ Gelre herold címerkönyvében és másoknál is találunk néha sisakkoronát a 14. sz.-ban, anélkül, hogy királyra utalna. — Bárczay O., A heraldika kézikönyve (Bp. 1897) 256. o. is kiemeli, hogy a sisakon elhelyezett korona nem rangjelző!

szobraikat.⁷ (Az ebben a meghatározásban is tévesen szereplő herold megnevezés igazi jelentésével korábbi feldolgozásomban foglalkoztam. Ezek nem heroldok, hanem fegyverhordozó apródok.⁸) — Egyébként úgy tűnik, a sisakdísz a címernek az a része, amelyen az idegen családból származó magyar királyok inkább családi jelvényüket hordták (Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond), s a magyar királyság jelei a címerpajzsra és a ruhára kerültek. Amennyiben a kódexfestő helyesen ábrázolta, úgy a magyar országcímer sisakdíszre zárt sas-szárny vörös-ezüst vágásokkal, így szerepel egy V. László számára készült kódexben.⁹

A címerek meghatározása

Előfordul, hogy a címerpajzson szereplő ábrázolás feloldása nem magától értetődő. Bár helyesebb a kérdést nyitva hagyni, sokszor erőltetett megfejtést kapunk. Így lett egy töredékes ábrázolásból Gutkeled címer, illetve tartományi (Horvátország vagy Ausztria) címer, pedig a teljes kályhacsempe sorozat összefüggéseiből később kiderült, hogy e Nyírbátorban felállított kályha mestere Budán és Tatán álló külföldi kályhák címersorozatát (köztük Bajorországtól) vette át.¹⁰ A közvetlen hatás így egy rövidebb kormeghatározáshoz (1488–1493) is bizonyítékot adott.

A címer ábrázolása elsősorban a pajzshoz és a sisakhoz kötött; ezek nélkül a mesteralak vagy a címerkép szerepelhet ugyan (pl. ruhán, takarón), de ilyenkor azonosításához valamilyen biztos támpont szükséges. A címerképbe naturális és képzeleti ábrázolások általában a középkori világkép ismert tárgyköréből kerülnek. Gyakori az egyházi szimbolika képeinek szerepeltetése. De ilyen egyezések miatt nem lehet például egy pelikán-ábrázolást önmagában, *címerpajzs nélkül* Rozgonyi Simon országbíró (1409–1414+) címereként bemutatni.¹¹ Az esetünkben adott kályha egyes részein számtalan címer szerepel, de mind pajzson. Ezekről függetlenül másfajta allegorikus-szimbolikus képek is előfordulnak, s mindegyikről megállapítható, hogy egyházi (Krisztus) szimbólumok (griff, oroszlán, fiait életre keltő oroszlán). Ezek sorába tartozik a pelikán is. Ráadásul a kályha jó 40 évvel Rozgonyi halála után készült, és talán nem véletlenül egyetlen magyar címert sem mutat.¹²

Egyházi személyek címerhasználat

A magyar heraldikában a 14. sz.-ban még előfordul, hogy egyházi személy sisakdíszot használ, de a 15. sz.-ban már rendszerint a megfelelő papi kalap vagy püspöksüveg foglalja el a helyét. Ez a kutatás számára szerencsésen leszűkíti a személy meghatározását. Furcsa ezek után, hogy egy általam már régen meghatározott csempe-címer tulajdonosát,¹³ Pálóczi György érseket (1423–39) Pálóczi Máté nádorral téveszthetjük össze,¹⁴ pedig a kályhacsempe felső részén a püspöksüveg és szalagjai láthatóak (3. kép).

3. kép. Budai kályhacsempe Pálóczi György érsek címérével (1423–37). Budapesti Történeti Múzeum
Abb. 3. Ofenkachel aus Buda mit dem Wappen des Erzbischofs György Pálóczi (1423–37). Historisches Museum der Stadt Budapest

Egy másik, összetettebb kérdés egyházi személy – világi lovagrend kapcsolata. Fügedi E. bemutatván Báthori Miklós váci püspök híres nógrádi márványcímert, megjegyzi, hogy ezen is szerepel a Sárkányrend jelvénye, pedig egyházi nem lehetett tagja a rendnek. „De ekkorra már a sárkányos jelvény a magyar arisztokrácia jelvényévé vált.”¹⁵ Azt hiszem, a kérdés bonyolultabb, de egyben jellemzőbb is a magyar középkorra. Talán ugyanannak a társadalmi helyzetnek heraldikai bizonyossága ez, amit később Szatmári György (1498-tól püspök, végül esztergomi érsek) pályája és pécsi címere (1505–) is bizonyít. Szatmári 1493-ban a királyi kancelláriában dolgozik világi emberként; 1498-ban veszprémi püspök lesz, „de mint pap sem tekinti magát klerikusnak; világi ruhában jár.” (A pápához folyamodik, hogy *ne kelljen felvennie* az egyházi rendeket, 2 évi haladékot is kap.) 1501: váradi püspök, 1505: pécsi püspök; 1506-ban „felveszi a magasabb papi rendeket, elmondva első miséjét”,¹⁶ midőn már 8 éve püspök! Arról van itt szó, amit Mátyusz E. találónan elvilágiasodás címmel tárgyal: ezeknek a feudális uraknak az egyházi javadalom csak fizetés, melyet a király biztosít egyre magasabb rangú és fontosságú

⁷ Zolnay L., Az elátkozott Buda — Buda aranykora. (Bp. 1982) 127, 478, a szoborpár rajzi rekonstrukciójával.

⁸ Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon. III. ArchÉrt 110 (1983) 225. — A heroldok egyik feladatáról szemléletes képet ad Froissart krónikája (szerk. Kulcsár Zs. Bp. 1971.) 54–55: A erécy-i csata (1346) után az angol király „... kikiáltatta, hogy senki ne merjen ... a halottakat fogsztogatni ... Eme tilalom célja az volt, hogy másnap reggel könnyebben fel lehessen ismerni az elesetteket ... (Másnap) felderítőket küld a halottak megvizsgálására, hogy vajon mely nagyurak hulltak el a csatamezőn. Két igen derék lovagot bíztak meg, három heroldot rendeltek melléjük, ezek értenek a címerek azonosításához, s velük két klerikust, ők majd lajstromba veszik az ott találtak nevét.” — A leírás jól bizonyítja, hogy a viselt tárgyak (fegyverzet, címer) alapján történt az azonosítás.

⁹ Képe: Szilágyi S. szerk. A magyar nemzet története. IV. k. (Bp. 1896) 76.

¹⁰ Magyar K., ArchÉrt 102 (1975) 124, 128. — Holl I., ArchÉrt 107 (1980) 41; 21. kép.

¹¹ Fügedi E., Uram, királyom. (Bp. 1974) 39. kép aláírása.

¹² Holl I., BpR 22 (1971) 177; 155. kép.

¹³ Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon. I. BpR 18 (1958) 251. 63. kép.

¹⁴ Zolnay L., Az elátkozott Buda, 128. (Régi címerek beszáma c. fejezet.)

¹⁵ Fügedi, i. m. 38. kép és aláírása.

¹⁶ Mátyusz E., Egyházi társadalom ... (Bp. 1971) 194–195. — Fögel J., II. Ulászló udvartartása. (Bp. (1913) 45.

4. kép. Kanizsai István zágrábi püspök és szlavóniai kormányzó pecsétje (1363)

Abb. 4. Siegel des István Kanizsai, Bischof von Zagrab und Statthalter von Slawonien (1363)

kancelláriai tevékenységükért. Esete ugyanis nem egyedülálló, Mátyusz már jóval korábbi korszakban is kimutatja. — Szatmári pécsi tabernákulumán az adományozó személyét csak címre jelzi: a pajzs körül a *Sárkányrend jelvénye*, felette a püspöksüveg (1505 után). Fügedi mutatott rá arra, hogy Báthori Miklós anélkül, hogy kisebb egyházi tisztségeket viselt volna, egyszerre püspök lett.¹⁷ Nyilván nem egyházi tevékenysége, papi hivatása elismeréseként. Nem feladatunk életének közelebbi vizsgálata, de azt így is valószínűnek tartjuk, hogy mindkét főpap életvitelében a világi vonások voltak szembetűnőbbek, de a király szemében is inkább világi lovagok voltak, akik hatalmukkal (és többek közt váraikkal: Vác, Nógrád, Pécs-püspökvár) támogathatták.

Vissza kell itt térnünk a 14. századi helyzethez. Úgy vélem, nem véletlen, hogy több esetben is kimutatható ekkor: püspök *sisakos-sisakdíszes címet* használ. Ez annak is jelzője, hogy ezek adott esetben páncélt-sisakot viseltek, ugyanúgy mint világi lovag társaik. Tudjuk, hogy ekkor és jóval később is csapataik élén a háborúkban is részt vettek mint küzdő felek, és gyakran el is estek. 1330-ban Károly király hadjáratában a krónikás szerint serege nagy részével együtt veszett el 3 prépost, 1 plébános és a király káplánjai (Kálti M. Krónikája); 1396-ban Zsigmond király oldalán harcol Kanizsai János érsek a szultán ellen; 1444-ben I. Ulászlóval együtt esett el az egri és a váradi püspök is Várnánál bandériumaik élén.

A magyar 14. sz.-i heraldika emlékein — így pecséteken — ezért fordulhat elő, hogy a püspök címerében nem mindig tükröződik egyházi mivolta. Például Kálmán győri püspöknek, bár volt mandorla alakú egyházi pecsétje, de e mellett használt egészen világi megjelenésű *sisakdíszes* pecsétet is.¹⁸ Kanizsai István zágrábi püspök

és szlavóniai kormányzó 1363. évi pecsétjén a Kanizsaiak szárnys saslába *sisakra helyezve* szerepel, felette nyilván királyi adományként még az Anjou sisakdísz is látható (4. kép).¹⁹ Itt tehát háromszoros „szabálytalansággal” is találkozunk: a püspök világi formájú pecsétet használ (hisz kormányzó is!); címerpajzsba nem egyszerűen a csaláci címerképet, hanem annak sisakdísz-változatát foglalja; ráadásul a királyi jelvény egy második sisakdísz. Ezek után már nem meglepő, hogy az előbb említett Kálmán püspök győri várának tornyán a családi Anjou-címer a struccos sisakdíszrel együtt szerepel (1337—1375),²⁰ vagy hogy Eberhard zágrábi püspök eddig ismert egyetlen teljes címerábrázolása egy budai kályhacsempe-n ugyancsak sisakdíszrel készült. Nem mellékes itt az sem, hogy 1404—1419 között a király főkancellárja is volt²¹ (5—8. kép).

Amint az eddigiekből is kitűnik, régészet — művészettörténet — történettudomány és heraldika adatainak összevetése sokat segíthet önmagában nehezebben magyarázható emlékek, leletek létrejöttének, helyi alkalmazásának magyarázásában, társadalomtörténeti háttérének kifejtésében. Hasonló példa lehet egy korábban megfigyelt budai kályhacsempe is. Ezen a címerben koronából kinövő állatlábak (farkas, medve?) láthatóak, a jobbra néző sisak díszé bivalyszarvak közt növekvő állatfej (farkas?). A csempe stílusa, technológiai kivitele a nyéki II. csoport műhelyébe utalja (10. kép).²² Már régebben feltűnt, hogy Jakch György tárnokmester 1399. évi pecsétjén hasonló (de elrajzolt) címerpajzs van.²³ Ugyanakkor egy régi adat szerint a hadadi (Szilágy m.) márvány sírkőtöredéken „csőrsisak felett két felfelé álló szarv közt balra tekintő s növekvő farkas” látható, s a birtokviszonyok szerint ez a Jakchiak sírköve.²⁴ Más adatokkal egybevetve nyilvánvaló, hogy a budai csempe az első pontos ábrázolás. Csakhogy György tárnokmester szereplése (1397—1402) nem áll párhuzamban a budai csempe korával,²⁵ ez ugyanis társaival együtt az 1410/20-as években, vagy kevéssel ez után készült. Így csak a tárnokmester fiai jöhetnek számításba: elsősorban Kusalyi Jakes Dénes váradi püspök (1427—32), kisebb valószínűséggel László erdélyi vajda valamint János és Mihály székely ispán.²⁶ Az előző példák alapján az a körülmény, hogy a püspöki szerepre címerünk nem utal — láthatjuk, nem kizáró körülmény. A címer feltüntetése egy budai kályhán mindenképpen a püspök, vagy a család eddig ismeretlen udvari befolyását mutatja.

Bertényi Iván: *Kis magyar címertan* (Bp. 1983) 128 l., 100 ábra.

A kis könyv nagyjából fele-fele részben tárgyalja az általános heraldikai szabályokat, a címerek fejlődését, illetve a magyarországi címerhasználat történetét. A szerző mindkettőben nagyon tömören, de sok jó példával megvilágítva — és jól illusztrálva, számos szép magyar címeres levél felhasználásával vezeti az olvasót. Fejezetbeosztásai a mű használhatóságát is segítik, bár nagy kár, hogy az érdeklődő részletesebb ismeretekhez jegy-

¹⁷ Fügedi E., Kolduló barátok, polgárok, nemesek. (Bp. 1981) 101—102. Kiemeli, hogy Mátyás 24 püspököt nevezett ki, ezekből 6 nem volt felszentelt pap.

¹⁸ Művészet I. Lajos király korában. Katalógus. Szerk. Majosi E.—Tóth M.—Varga L. (1982); Kubinyi A. 138—139. 47. sz.

¹⁹ Bárczay, i. m. 500. ábra; Művészet I. Lajos... Itt a 14. sz.-i pecsétek képei is (Kumorovitz B. gyűjtése).

²⁰ Művészet I. Lajos... 218. o., 33. tábla.

²¹ Holl I., BpR 22 (1971) II. rész, 165. — Kárpáti G. mutatott rá arra, hogy ezt megelőzően hasonló címet használt Vilmos pécsi püspök, Nagy Lajos kancellárja is. (Ebben azonban az oroszlan mancsában nyílveesszót tart és fordított állású!) Művészet I. Lajos... 370—371. 41. tábla.

²² Holl I., BpR 18 (1958) 235, 48. kép.

²³ Bárczay, i. m. 491. ábra; lilimoknak vagy két szarvnak vélték a korona feletti alakot. Ugyanígy Dénes püspök gyűrűspecsétje is elmosódott: *Bunyitay V.*, A váradi püspökség története. I. k. (Nagyvárad 1883) 256.

²⁴ *Bunyitay V.*, Szilágy megye középkori műemlékei. (Bp. 1887) 18, 37. Szilágy-Cseh templomának zárókövén „koronából egymás mellett két medve- vagy farkas-láb-fej karmai emelkednek ki. E címer még ismeretlen...” — Itt már a pontos ábrázolás van, csak nem azonosított, s főleg nem a teljes címer.

²⁵ Holl I., BpR 22 (1971) 172.

²⁶ *Bunyitay V.*, 1883, 250—256.

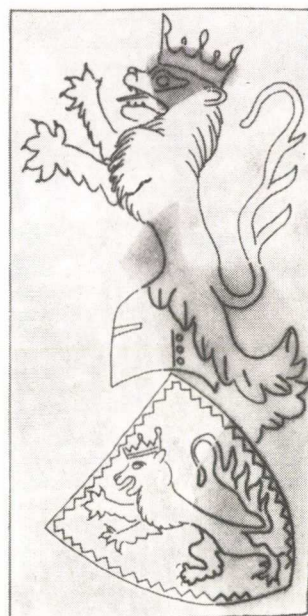
5

6

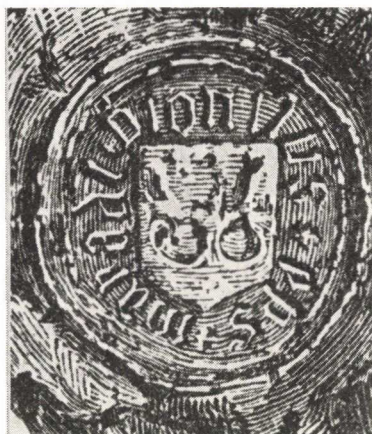

7

8

5–8. kép. Eberhard zágrábi püspök és kancellár címere. (5. gyűrűspecsét, 1408. — 6. 1414. — 7. püspöki pecsét, 1416. — 8. budai kályhacsempén 1404–19.)
Abb. 5–8. Wappen von Eberhard, Bischof von Zagreb und Kanzler. (5. Ringsiegel, 1408. — 6. 1414. — 7. Bischofs-siegel, 1416. — 8. Ofenkachel aus Buda 1404–19.)

9. kép. Jakch Dénes váradi püspök gyűrűspecsétje (1431)
Abb. 9. Ringsiegel von Dénes Jakch, Bischof von Várad (1413)

zet és irodalomjegyzék hiányában már nem juthat tovább. A modern heraldikai kutatások irányait figyelembe véve témakörében a városok, polgárság, kézművesség címerhasználatát is arányosan tárgyalja. A legrészletesebb fejtegetéseket, a különböző álláspontokat is jól szembesítő fejezetben találjuk: ez államecímerünk története, az ország címerének alakulása a különböző korszakokban. Nagyon tömör és jó az ábrázolások sokszor kétséges jelentésének magyarázataival foglalkozó rész is. Kár, hogy talán a túlságos tömörítés kényszere miatt néhány helyen félreérthető, vagy téves megfogalmazásokkal is találkozunk, vagy elmarad a rövid, de szüksé-

ges magyarázat. Pl. Nyírbátor azért helyezte új címerét itáliai stílusú lófej pajzsra, mert az egész címer Báthory I. olasz reneszánsz címerének (az ottani ref. templom kapuja felett, 1488) átvétele (18. o.). A dőlt helyzetben ábrázolt címerpajzs (21. o.) nemcsak többedmagával fordulhat elő, gyakori egyedül is. Ilyen állása nem a művészi felfogás eredménye, hanem az élő heraldika közvetlen hatása: elegendő egy teljes lovagábrázolás (pl. lovas-pecsét) szemrevétele, hogy felismerjük, ez természetes helyzete. A 39. ábrán látható daru szimbolikájának magyarázataként azt olvashatjuk, hogy a madár a felemelt lábával tartott kő elejtésével figyelmezteti társait (38. o.). A helyes megfejtés szerint az örökdő daru azért tart követ felemelt lábbal, hogy el ne aludjék — akkor ugyanis elejtené. Így lett az antik magyarázat az európai heraldika kedvelt szimbólumává (Charbonneau-Lassay, L., *Le bestiaire du Christ. Arche* 1940. 595.). A geometrikus szerkesztésű családjegyek megkülönböztetendők a hasonló mesterjegyeiktől: az utóbbiak a kézművesek *hitelesítő* jegyei, ez nem a családhoz kötött és sokszor egyes mesterségeknél csak uralkodói engedéllyel, vagy a céh engedélyével lehetett hozzájuk jutni (43. o.). A család-jegy a kereskedők tevékenységének is fontos kísérője (pl. a csomagok megjelölésére). A sisaktakaró is az élő heraldika praktikus használatából került át a címerek ábrázolási szabályai közé (46. o.).

Az 1330. évi hadjáratban Havaselyén Károly Róbert és Dénesfia Dezső címercseréjét — ami a király menekülését lehetővé tette — úgy magyarázza, mintha ruhaesere történt volna (62. o.). Igaz, hogy a címer ábrázolásait, színeit gyakran a ruha mintája is megismételte, de itt nem ez történt. Itt a címercseré, amit a krónikás említ („Rex autem mutaverat armorum suorum insignia . . .”) a sisak és sisakdísz cseréje volt: így ábrázolja a Képes Krónika miniátora is (72a lap), aki az udvarban nevelkedve az egykori eseményekről részleteket is hallhatt (11. kép).

10. kép. Budai kályhacsempe Jakch Dénes váradi püspök címerével a nyéki műhelyből. (1427–32) Budapesti Történeti Múzeum

Abb. 10. Ofenkachel aus Buda mit dem Wappen von Dénes Jakch, Bischof von Várad, aus der Werkstatt von Nyék. (1427–32). Historisches Museum der Stadt Budapest

A szerző a külföldön járó magyarok megismerkedését a címerhasználatról (a régebbi irodalomnak megfelelően) Zsigmond korára teszi (65–66.). Igaz, hogy a címeradományozások ekkor erősen fellendültek, de a megismerkedés jóval korábbi, Károly Róbert és Nagy Lajos idejében megtörtént, és nem csak külföldet járva (pl. az itáliai hadjárat), de a magyar udvarban is. Károly Róbert lovagi

11. kép. Károly Róbert menekülése a sisak és sisakdísz cseréjével. Képes Krónika, 1358 után
Abb. 11. Flucht von Karl Robert mit dem Tausch des Helmes und der Helmzierde, Képes Krónika (Bildchronik), nach 1358

tornáinak bizonyítéka az a *kétfajta torna-fegyverzet*, amit halála után Budán a templom kapuja előtt hátsa párpáin ülő vitézek mutattak be („Az egyik vitéz a királyi méltósághoz illő tornaöltözettel volt felékesítve, a másik lándzsaviadalhoz alkalmas öltözettel, a harmadik a királyi fölség hadifegyverzetét öltötte fel... A vitézek... aransisakot viseltek és címerükön struce volt: a király úr hordta és viselte ezt életében... mindez életében a király úr holmija volt.” Kálty Márk Krónikája, 212. feje. Geréb L. ford.)²⁷

A városi címerek magyarázatánál említeni kellene, hogy a várabrázolás sokszor városfal és kapu ábrázolása (94–98.), van kutató, ki ezek alapján állapítja meg a városerődítés idejét. A festett címerlevelekben a pajzsot körítő sárkány nem a Jagellók korának jellegzetessége (114.) és nem tárgyalható a címeres levél díszítéseként, vagy csak pajzstartóként, mert a Zsigmond által alapított rend jelvénye. (A címer külső díszei c. fejezetben röviden utalni kellett volna a lovagrendek jelvényeire.) — Az égetően szükséges modern heraldikai kézikönyv elkészüléséig sokan e zsebkönyvre utalva fognak dolgozni. Bővítése, javítása hasznunkra válna.

Holl Imre

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1983. ÉVBEN

A régészeti szakosztály 1983. évi programjában a tavaszi ásatási beszámolón hat előadás hangzott el. Az első részben három, különböző koru — későbronzkori-római, vaskori, szarmata-avarkori, — feltáráról számoltak be; a második részben a három középkori királyi központ, Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád, legújabb kutatási eredményeit összefoglaló beszámolókra került sor.

Az év végi tudományos ülésszak témája a Kis-Balaton rekonstrukcióját megelőző, több éves régészeti kutatómunka összefoglalása volt, hat előadás keretében.

²⁷ Az 1389. évben vívott franciaországi lovagi torna leírásában is háromfajta pajzsot és kétfajta bajvivást (különböző lándzsákkal) említenek. Froissart krónika, 283.

A havi felolvasó ülések programjába két alkalommal került régészeti téma. Az év elején Tompa Ferenc születésének 90. évfordulóján emlékülést tartottunk, amelynek két megemlékező előadója Patay Pál és B. Kutzián Ida volt. Ezt követően a füzessabonyi bronzkori kutatásokról hangzott el előadás.

1983-ban ismét volt külföldi vendégelőadó, prof. Manfred Menke (Giessen) tartott bronzkori témájú előadást.

A vándorgyűlés színhelye Somogy megye, Kaposvár volt. A régészeti szekcióban hét előadás hangzott el, az

— A 2. kép Tihanyi Bence, a 6–7. kép Bakos Margit, a 3. és 10. kép Molnár János fotója.